

„...‘S HARAGSZIK, SZENVED, MINT A’ TRAGICUS SCHILLER’ BÜSZTJE...”

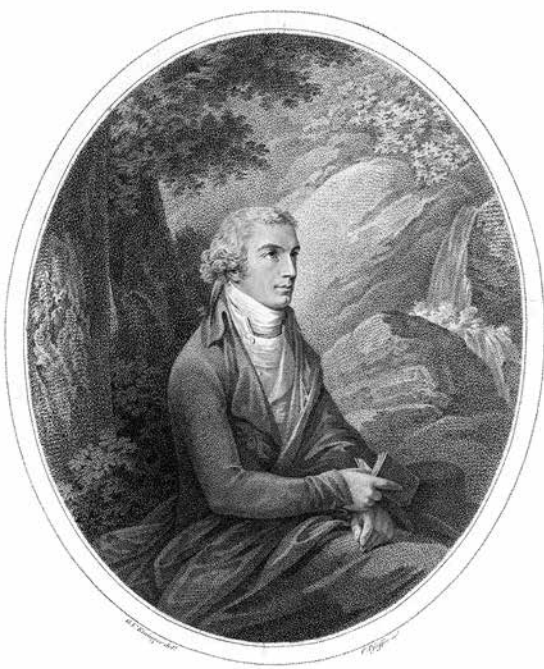
ÖNREPREZENTÁCIÓ ÉS KANONIZÁCIÓ BATSÁNYI JÁNOS ÉS GABRIELE VON BAUMBERG PORTRÉIBAN

A 18. század második felében Európában az allegorizáló attribútumokkal, szimbolikus és reprezentatív képi utalásokkal kiegészített barokk arcképekkel szemben a puritán angol portréfestészet hatása kezd teret nyerni: az ábrázolások a személyiség érzékeny bemutatására, a szemlélőhöz való közelítésére koncentráltak.¹ Az újfajta portrészemlélet a bécsi művészek között is ismertté vált: Joseph von Sonnenfels (1732–1817), az intézmény későbbi előjárója 1768-ban előadást tartott a rézmetsző akadémián, hangsúlyozva, hogy az arcképnek – a történetíró munkájához hasonlóan – tükröznie kell az ábrázolt jellemét, személyiségét. Törekednie kell ugyanakkor egyfajta heroizálásra, emlékműszerűsége is, hogy a példaadással képes legyen fellobbantani az utódok szívét.² A valóságghűség mellett elvárt eszményítő vonások – mint Heinrich Friedrich Füger (1751–1818) Batsányi-portréja³ is mutatja – sajátos jelentésrétegekkel gazdagíthatták az arcképeket.

Batsányi János (1763–1845) Kazinczy Ferencsel (1759–1831) és Baróti Szabó Dáviddal (1739–1819) együtt 1787-ben megalapította a Kassai Magyar Társaságot, az első hazai irodalmi társulást, s elindította a *Magyar Museum* (1788–1792) című irodalmi és kritikai lapot. Ebben jelent meg 1792-ben *A franciaországai változásokra* című verse, s a francia forradalom eszméinek hatása jelentkezett *A látó* című költeményében is (1792). 1794 őszén azzal a váddal tartóztatták le, hogy részt vett a Martinovics-féle szervezkedésben, s bár a per során kiderült, hogy nem volt tagja a mozgalomnak, „veszedelmes elvek” hangoztatása miatt egy év börtönre ítélték. 1796 tavaszán, szabadulása után Bécsben telepedett le, ahol 1805-ben feleségül vette Gabriele von Baumberg (1766–1839) osztrák költőnőt.⁴ 1809-

ben – miután kijavította Napóleon proklamációját, melyben a francia császár az osztrákoktól való elszakadásra szólította fel a magyarokat – a francia csapatokkal együtt Párizsba utazott. 1815 nyarán, Párizs osztrák megszállása után a spielbergi börtönbe került, ahonnan egy év rabság után szabadult. 1816-tól feleségével együtt szigorú rendőri felügyelet mellett Linzben élt. Élete végéig dolgozott a nemzeti hőskultusz és az új költőszerep eszményképének tekintett Osszián-fordításán. Versei életében – többszöri sikertelen kísérlet után – 1827-ben és 1835-ben jelentek meg.

A Batsányit ábrázoló első ismert portrét 1799-ben a bécsi Karl Hermann Pfeiffer (1769–1829) metszette rézbe a költő belső baráti köréhez tartozó Vinzenz Georg Kininger (1767–1851) rajza után (1. kép). A kép a *Sturm und Drang* korszakának a rousseau-i rajongáshoz kapcsolódó érzékeny természet-szemléletével összhangban a költőt vadregényes tájban egy fa alatt ülve, kezében nyitott könyvet tartva ábrázolja. A képet *Das Portrait* (1799) című versében – egyfajta ekhprasziszként – a Kininger által szintén lerajzolt későbbi felesége is megörökítette.⁵ Batsányi 1802 júniusában Kazinczy Ferenchez írt levele nemcsak a keletkezés körülményeiről számol be, hanem azt is szemléletesen mutatja, hogy a 18–19. század fordulójának portréfestészetében a korábbi időszakok reprezentativitásigénye helyett egyre inkább az ábrázolt személyiségének, lelki tulajdonságainak bemutatása válik fontossá: „Csudálom, hogy a képet még mind eddig kezéhez nem vette, holott tudja már, kinél kellessék keresnie. Igenis, küldök majd az urnak is egy nyomtatványt belőle, annak idejében. A metszője Pfeiffer, itt Bécsben. Bartolozzi manierjában, ő és John első rézmetszők itt. Nem annyira fizetésért, mint barátság-

Batsányi

1. Karl Hermann Pfeiffer – Vinzenz Georg Kininger:
Batsányi János. Rézmetszet, 1799

ból metszette ezt a képet, Kininger jó barátomnak remek rajzolatja után. Különben a metszésnek ára ily módra, és nagy formában (in folio) 100 arany, következésképpen nem az én erszényemhez való költség lett volna. A munka szép, azonban [Pfeiffer] csakugyan nem találta el jól a fejét, és abban a belső lelki karaktert, – holott a rajzolatban épen ez a fődolog, elannyira, hogy ez az én kedves, és szeretve tisztelt Prometheusom Kininger szinte testi szemmel láthatóvá tette lelkemet benne, mind a mások ítélete, mind a magam érzete szerint. Maga is érzi ezt a hibát Pfeiffer, és mihelyt ideje leszen, újra is fogja a képek ezen fő részét metszeni.”

Figyelemre méltó a levél egy másik részlete is: „Azonban ha mind a két művész jó barátom nem lett volna, soha eszembe sem jutott volna nékem a képemet kimetszetni; noha sok jó barátim s más ismerősim több ízben kívánták, hogy legalább az utánunk jövődők számára maradjon fenn. Most sem engedem, hogy közre menjen; teljességgel nem! Csak jó barátimnak, s más egynéhány olyanoknak, a kiket becsülök, számokra nyomtattatok talán majd mintegy százat, s azután összevágattam a rézképet. Különben is: ut vultus hominum, ita simulacra vultus inbecilla ac mortalia sunt! Forma

mentis aeterna.”⁶ Ebben az idézetben ugyanis az is hangsúlyozódik, hogy Batsányi számára valójában – bármennyire igyekezett is ezt egy sajátos „fedőbeszéddel” eltakarni – fontos volt, hogy arcképe széles körben ismertté váljon, s az utókornak is fennmaradjon. Bár a választott latin idézetben – Publius Cornelius Tacitus (56 k.–120 k.) római történetíró apósa, Cnaeus Iulius Agricola (40–93) hadvezér életéről szóló munkájának részlete – az hangsúlyozódik, hogy a halandó test megörökítésénél fontosabb az elhunyt erkölcsi nagysága emlékének megőrzése, a szöveggörnyezetben utalást találunk a portré emlékmegtartó szerepére is: „(46.) Ha van valamilyen hely a jámbor lelkek számára, ha – mint a bölcsek tanítják, – a testtel együtt nem lobbannak ki a nagy lelkek, pihenj békében, és minket, házad népét, az erőtlén vágyakozás és az asszonyi siránkozás helyett szólíts érdemeidnek szemlélésére, amelyeket sem gyászolni, sem siratni nem szabad. Téged inkább csodálatunkkal és halhatatlan dicséretekkel, és – ha a természet engedné, – hasonlósággal szeretnénk tisztelni: ez az igazi tisztelet, ez a legközelebb állók kegyeletes kötelessége. Ezt kötném lelkére leányodnak és feleségednek is: így ápolják az atya, a férj emlékezetét, hogy minden tettét és mondását forgassák emlékezetükben; inkább lelkének, mint testének alakját és vonásait őrizték magukban, nem mintha eltiltandónak vélném a márványból vagy bronzból formált képmásokat, hanem mivel amiképpen az emberi arc, úgy az arcról készített hasonmás is esendő és halandó, a lélek formája viszont örök, és ezt nem tudhatod más anyaggal, más művészetével megtartani és kifejezni, csakis tulajdon erkölcseddal. Amit Agricolából szeretünk, amit benne csodáltunk, megmarad most és mindenkor az emberek lelkében, az idők örökkévalóságában, a történetírástól remélhető hírben, mert a régiek közül sokat elborít ugyan mintegy dicstelenül és névtelenül a feledés, az utókor számára ábrázolt és ráhagyott Agricola azonban tovább fog élni.”⁷ A jó barátoknak és ismerősöknek eljuttatandó száz metszetportré nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy Kazinczy *Tövisék és virágok* című, a korabeli irodalmi életet tudatosan állásfoglalásra kényszeríteni szándékozó epigrammagyűjteménye 1811-ben kb. kétszáz példányban jelent meg.

Annak fontossága, hogy az utókor elismerje, megbecsülje tevékenységét, Batsányi levelének másik – a horatiusi „exegi monumentum” öntudatos szemléletével rokonítható – részletéből is kiviláglik: „Képzeld, barátom, magunknak azt, hogy mi a mostan élő emberi nemzetnek megholtunk, és a jövődőkben, valóságos halálunk után, még egyszer feléledhetünk, ha akarjuk, azaz, ha a mellett, hogy polgári más kötelességeinknek annak rendi szerint eleget tévén, üres óráinkban olyféle hasznos,

2. Johann Niedermann: Gabriele von Baumberg.
Olajfestmény. 1800.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

3. Johann Niedermann: Batsányi János.
Olajfestmény, 1802.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

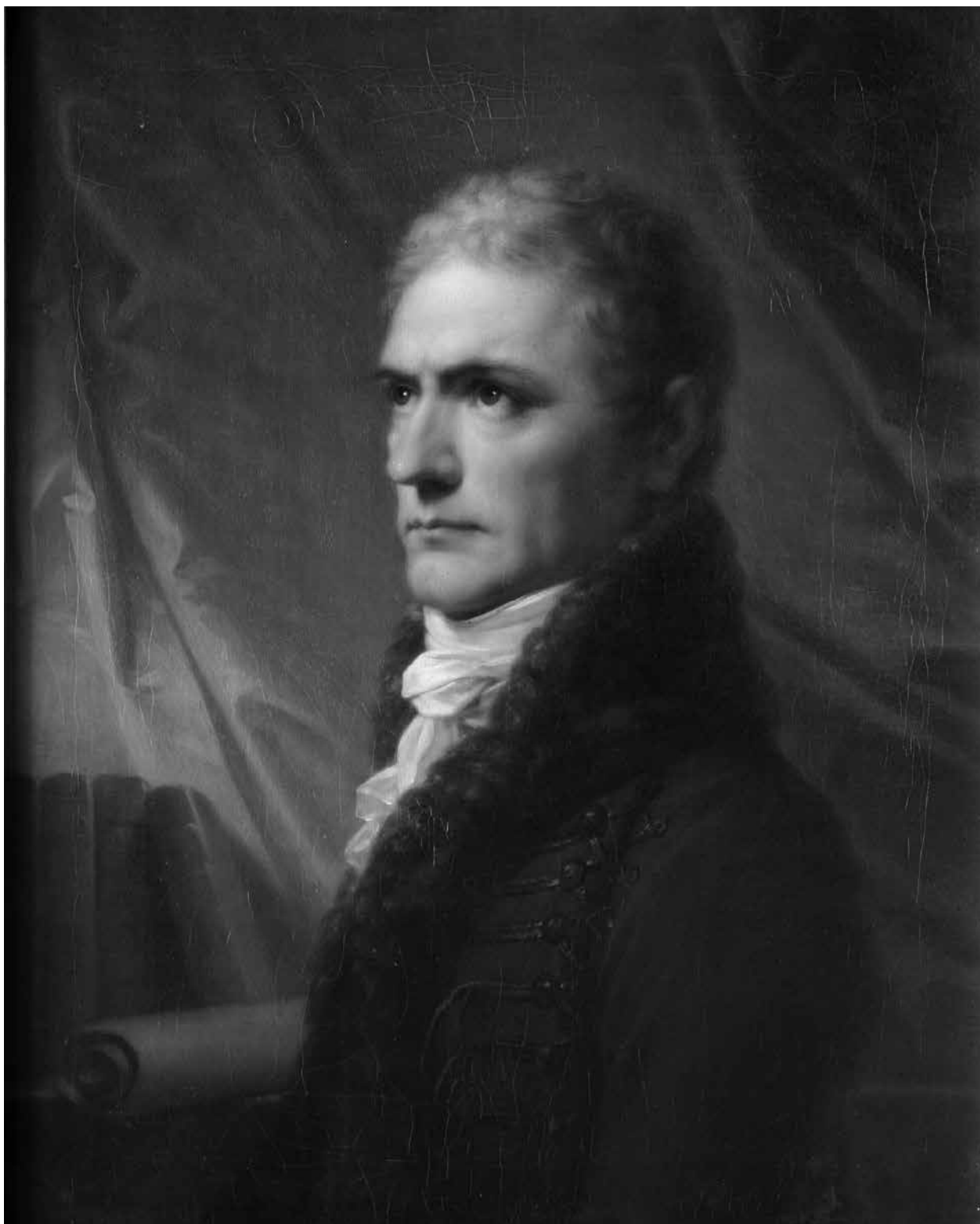
és további életet érdemlő munkákat is készítünk, a melyekkel ember-, és polgártársainknak még a későbbi időkben is szolgálatot teszünk.”⁸ Ugyanerre utal levelének folytatása is: „Tudhatja az úr, hogy én a Celebritást soha sem kerestem; annyiaval kevésbé vagyok tehát most barátja. Ossziánt azonban el akarom készíteni, akármikor adassék ki azután, habár nekem már a porom sem volna fenn.”⁹

Batsányi következő ismert – mind megformálásában, mind kompozíciójában a Kininger–Pfeiffer-féle metszetre hasonlító – arcképét 1802-ben a bécsi Johann Niedermann (1759–1833) készítette (3. kép), Gabriele von Baumberg 1800-ban festett portréjának¹⁰ (2. kép) párdarabjaként. A ligetes erdőben üldögélő, kezében könyvet tartó, rizsporos parókás, copfos Batsányi érzékeny, természetszerető költőként mosolyog a nézőre, azzal a közvetlenséggel és fesztelenséggel, mely a felvilágosodás korszakának portréfestészetében – legismertebb példaként említhetjük Anton von Maron (1733–1808) Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) ábrázoló turbanos, prémköpenyes portréját (1767–1768), itthon pedig id. Ráday Gedeon (1713–1792) Kazinczy által készített hálósapkás arcképét¹¹ – egyre inkább teret nyert az ábrázolt társadalmi rangját reprezentáló korábbi törekvésekkel szemben.¹²

Batsányi harmadik ránk maradt arcképét 1808-ban festő barátja, az 1795-től a bécsi képzőművészeti akadémia másodigazgatójaként, 1806-tól pedig az udvari képtár, a Belvedere Galéria igazgatójaként tevékenykedő Heinrich Friedrich Füger készítette¹³ (4. kép). Batsányi már 1800-ban megakarta Fügerrel festetni saját maga és szerelme arcképét, ám a portrék csak évekkel később készültek el. Füger először – 1807-ben – Gabrielét festette le, a Bécs Sapphójának nevezett költőnőt kezében lanttal ábrázolva (8. kép).¹⁴

1808-ban készült Gabriele portréjának megegyező méretű párdarabja, Batsányi arcképe, melyen a két korábbi kép táji háttérét sárgásbarna, a költő sötétzöld, zsinóros, prémgalléros kabátjával harmonizáló drapéria váltotta fel, a szemlélő figyelmét az egyéniséget, jellemet kifejező arcra fordítva. Ezt erősítette az is, hogy a korábbi derékképek helyett a festmény szűkebb, mellkép kivágatú, s hogy eltűnik a könyvet tartó kéz: a könyvek és egy iratkeres a kép háttérébe kerül.

Füger Batsányit ábrázoló arcképe formai szempontból magánhasználatra készült, hiszen párdarabként férj és feleség szembenéző családi portréjának évszázados hagyományát követte. Mint Batsányi 1811. február 8-án Párizsból feleségéhez

4. Heinrich Füger: Batsányi János. Olajfestmény, 1808. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

írt leveléből kiderült, el is látott magánfunkciókat:
„Dein Bild (auch das von H. V. gemahlte) steht
vor meinen Augen: u. ich fühle, auch wachend,
das Wehen deines Geistes deiner liebevollen Seele.

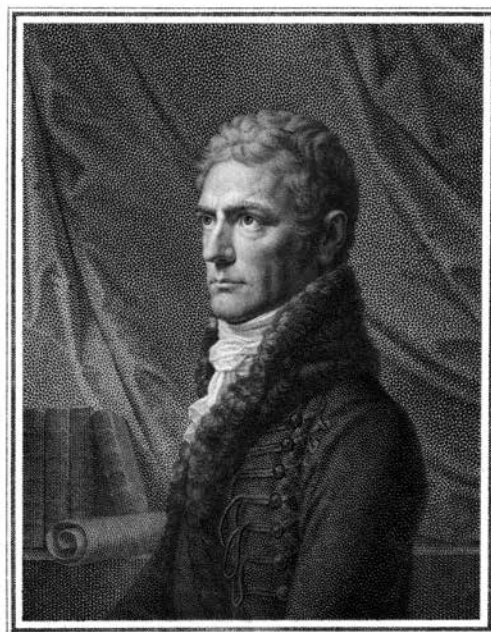
Auch hoffe ich dass du die Nähe des meinigen oft
empfindest. – wenigstens dann, wenn du mein
Bildniss von Fügers Meisterhand, aufmerksam u.
lange betrachtet hast. Oder ist es noch immer im

Sarge? – Da war wohl ein zu frühes, voreiliges Begräbniss; da das original zwar in der Ferne, aber doch noch lebt!...”¹⁵ Nem tudjuk, hogy a képnek egy koporsóban való elhelyezését konkrét vagy átvitt értelemben kell-e elképzelnünk, talán a Bécsben maradt feleség csak elővigyázatosságból tette el szem elől a napóleoni rendszer szolgálatában álló, Párizsban élő férj arcképét. Az is lehet, hogy a megjegyzés egyike volt a levelezéseikben található számos „rejtvénynek”, melyekkel azt akarták elkerülni, hogy illetéktelenek megértsék mondandójukat.¹⁶

Batsányi 1810. február 26-án Párizsból feleségéhez írt levele nem csak arról tanúskodik, hogy foglalkoztatta a két portré sorsa, hanem arról is, hogy saját, az utókor által majdan tisztelt emlékművüknek szánta őket. „Füger két nagy képét őrizd meg jól... Mindkettő, mint tudod, kitűnő darab, habár hasonlóság szempontjából azok némi kívánni valót hagynak hátra. Eljöhet az idő, midőn azokat nemcsak mint műbecsű alkotásokat fogják megbecsülni. Mert hiszen nem mindazokat, akik meghaltak, lehet örökre elfeledni és eltemetni. S minekünk kettőnknek jobban mint valaha kell reménykednünk, és lelkünket az igazságtalanságok és gyűlölködő szenvedélyek hatalmasaival szemben azzal a hittel kell megerősítenünk, hogy utánunk jövő nemesebb lelkek képmásainkban tisztelni és becsülni fogják emlékünket.”¹⁷

Ezzel a feltehetően már a kép megrendelésekor megfogalmazott szándékkal hozhatjuk kapcsolatba a két kép – de különösen Batsányi portréja – formai sajátosságait is. Bár a magán-, illetve a nyilvános szféra számára készülő műveknél általában eltérő művészi eszközöket használtak a festők, Batsányi előbbi célra készült arcképe inkább a nyilvános használat formai kritériumainak – idealizálás, heroizálás, a magánszférára utaló attribútumok és háttér elhagyása – felelt meg. A privát funkcióhoz illő, viszonylag kis mérete ellenére az ábrázolás módja monumentalitást, reprezentativitást sugall, s a személyiség lenyomatát őrző individuális vonásokkal szemben az elvont eszményképet kifejező idealizáló törekvések kerültek túlsúlyba. Füger Gabriele von Baumberget sem elsősorban asszonyként, feleségként, hanem a hivatását hangsúlyozva költőnként ábrázolta, s a heroizáló jelleget – érzékeny, szinte érzélgős hangvétele ellenére – ez a kép sem nélkülözi.

Gabriele von Baumberg Füger által festett portróját más festményekkel együtt az 1811-ben férjéhez utazó feleség magával vitte Párizsba. Batsányi 1816. március 14-én – a spielbergi börtönév után – ezt írta feleségének: „Dein Bild wünschten auch im Auslande viele zu haben, B. Retzer soll es in Kupfer einst haben, sobald der liebe John damit fertig seyn wird. Dazu ist es aber nöthig, dass das schöne seelenvolle Gemählde von Freund Füger erst von Paris zurückgebracht

H. Füger pin. F. John sc.
Batsányi!

5. Heinrich Füger – Friedrich John: Batsányi János. Rézmetszet

werde.”¹⁸ A hazakerült festményt Batsányi végrendeletében is megemlítette: „Wünsche ich, daß die Werke meiner sel. Gattin nach dem vorhandenen Manuskripte in einer neuen Auflage zum Druck befördert werden sollen, mit ihrem Portrait, in Stahl gestochen, nach dem Gemählde Füger’s, durch den Dr. H. Ernst Joseph v. Feuchtersleben.”¹⁹ Ismereteim szerint sem a verseskötet nem jelent meg, sem a metszetportré nem készült el.

Az, hogy Batsányi korábbi arcképeinek személyességét, érzékenységet, a nézőre figyelő, mosolygó tekintetet Füger képen egy idealizált hős eszményítő ábrázolása váltotta fel, a kortársaknak is feltűnt. „Batsányinak két képe van rézre metszve; az egyik folio nagyságban Kininger által Pfeiffer után. Itt B.[atsányi] frakkban vagy, czopffal, egygy fa alatt; kezében könyv, az aljban egy kősziklás táj; egy omló patakkal. – A’ másik nyolczad rét nagyságú négyszegben Füger után John által – mentében, kezek nélkül. Füger ezen annyi erőt akara adni a’ fejnek, hogy Bra [Batsányira] nehezen lehet rá-ismerni. Amaz hasonlóbb.” – írta Kazinczy 1815 nyarán Döbrentei Gábornak (1785–1851).²⁰ Batsányi Friedrich Johnnal (1769–1843) 1808-ban vagy 1809-ben készíttetett a portréről rézmetszetet, talán azért, hogy verseinek tervezett kiadásához illusztrációként használja fel²¹ (5. kép).

Kazinczy portréesztétikájában fontosnak tartotta a hasonlóság és az eszményítés közötti helyes közép-út megtalálását, s úgy vélte, hogy az idealizálás túlsúlya csak a nyilvánosság számára készített képeken elfogadható. Az idealizálás és heroizálás igénye nem volt idegen tőle sem: Kíniger tusrajza után készített saját arcképét 1804-ben Friedrich Johnnal metszeti rézbe, s a típusában Batsányi későbbi, Füger által készített portréjával rokon kép heroikus, romantikus jellegét azzal kívánta fokozni, hogy néhány példány nyomtatása után a rézlemezre a portré háttérébe az eredeti rajzon nem szereplő villámot metszetett.²²

Kazinczy Batsányi metszetportréján rámutatott az eszményítés egy fontos formai eszközére is: „Az a' Bécsi Úr, a' kitől az említett hírt vevém, megengedte hogy elhozzam tőle a' B.[atsányi] képét John által Füger után. Az annyira idealisált, hogy B-ra [Batsányira] alig lehet ismerni. 'S haragszik, szenved, mint a' tragicus Schiller' büszkje. A' gondolat Fügerben igen helyes volt.”²³ Heinrich Dannecker (1758–1841) Friedrich Schillert (1759–1805) ábrázoló márványbüsztjének (1794–1805, Staatsgalerie, Stuttgart) rézmetszetes reprodukcióját Kazinczy két könyvből is ismerhette: a tübingeni Cotta kiadónál megjelentetett összkiadás illusztrációja²⁴ szolgált előképül egy későbbi bécsi Schiller-sorozat Blaschke János (1770–1833) által készített címlapelőzőkéhez²⁵ (6. kép). A szoborportrét Batsányiék is ismerték: „... es ist mir lieb zu wissen, dass du auch Schillers Büste gesehen hast. Eine Copie davon werde ich dir einst vielleicht wohl machen lassen können.”²⁶ – olvashatjuk Batsányi 1816. március 14-én feleségéhez írt levelében.

Kazinczy – mivel úgy vélte, hogy a portrék szoborszerű megformálása jobban alkalmas az ábrázolt eszményítő heroizálására, s ezzel a nyilvánosság számára való reprezentatív, emlékműszerű megjelenítésére – gyakran ábrázoltatta az általa szerkesztett kiadványok illusztrációin büszként azokat a személyeket, akiknek portréját panteonteremtő vagy kanonizáló szándékkal kívánta a közönség elé tárni. Ezzel a megformálással találkozunk az 1813-ban kiadott Dayka Gábor (1769–1796) -kötetben²⁷ vagy Báróczi Sándor (1735–1809) munkáiban.²⁸ „Ha megengedné a' költség, én az öt Kötet elébe öt nagy Magyarnek képét állítanám, olly formán, mintha a' fejek nem festés hanem faragás után készültek volna, 's így Hérosocát adnának-elő.”²⁹ – írta 1812-ben Helmechzy Mihálynak (1788–1852) az utóbbi kapcsán. „Hogy emelhessem becsét, büszk gyanánt metszettem ki, mintha a fej márvány volna.”³⁰ – írta Báróczi arcképéről máshol is. Írók, költők portréjának szobor- vagy reliefszerű ábrázolásával számos külföldi könyvillusztráción is találkozunk – elsősorban azokon a lapokon, melyek az elhunyt al-

Schiller.

Nach Danneker's kolossalem Marmorbild.

6. Johann Blaschke: Schiller. Nach Danneker's kolossalem Marmorbild. Rézmetszet. In: Friedrich Schiller's sämmtliche Werke. Erster Band. Wien, 1810

kotók emlékét örökítették meg. Közéjük tartozik Christian Bernhard Rode (1725–1797) 1770-ben készített, 38,2×23,5 cm nagyságú reprezentatív rézkarca,³¹ melyen Ewald Christian Kleist katona-költő (1715–1759) reliefes arcásával díszített síremléket s a költőt sirató allegorikus nőalakot látunk. Ez az ábrázolás volt az előképe Kleist Bécsben megjelent verseskötetei címlapelőzőkének is.³² Friedrich Schiller reliefportréja látható egy költői életművét ismertető, halála után néhány évvel megjelentetett könyv címlapelőzőkén ábrázolt emlékművön is.³³

Kazinczy fentebb említett elveivel összhangban készítette el 1825-ben Igaz Sámuel azt az emléklapot, mellyel a széphalmi költő alkotói pályájának ötvenéves jubileumát köszöntötte. A *Hébé*ben

közreadott illusztráción³⁴ a haza hódolatát kifejező allegorikus nőalak mellett egy fiktív antikizáló Kazinczy-mellszobor látható, Ferenczy Istvánnak (1792–1856) a költőt ábrázoló büsztje ugyanis csak 1828–1834 között készült el.

Talán nem véletlen, hogy Batsányi portréja Füger arcképei közül típusában Horatio Nelson (1758–1805) képmásával³⁵ rokonítható, melyet a festő feltehetően Nelson 1800 augusztusában tett bécsi látogatása alatt készített. Az ikonográfiai típus hasonlósága első látásra meglehetősen, hiszen – ahogy Füger modern monográfiája megjegyzi – nehéz elképzelni két olyan személyt, akinek élete és világnézete eltérőbb lett volna az övékéénél.³⁶ Nelson, a sikeres, egész Európában elismert hadvezér, a nílusi csata (1798) hőse engesztelhetetlenül gyűlölte a jakobinusokat és a forradalmat, s 1799-ben hagyta, hogy lemészárolják a francia köztársaság Nápoly elfoglalásakor fogságba esett vezetőit, annak ellenére, hogy menlevelük volt a britektől. Batsányi, a francia forradalom és Bonaparte híve forradalmi nézetei miatt a börtönt is megjárta. A két portré azonban a formai mellett tartalmi hasonlóságot is mutat, hiszen közös bennük – talán Batsányi portréjában még erőteljesebben – a heroizáló szándék.

*

Bár a magáncélú, illetve a nyilvánosságnak szánt arcképfestészet a 19. század első felében eltérő igényeket és funkciókat elégített ki, számos kapcsolódás, átjárási lehetőség alakult ki közöttük. Az ún. barátságportré például, mely a kor barátsággal szának fontos megjelenési formája volt, alapvetően privát célokat szolgált,³⁷ az egymásnak küldött arcképek kölcsönösségével azonban már fontos szerepet játszott egy szűkebb közösség – például a hasonló irodalmi, művészeti eszményt képviselő emberek – csoportrepresentációjában is. Ha pedig a magáncélra készült portré könyvillusztrációként sokszorosítva a tágabb közösséghez is eljutott, nyilvános funkciója – esetünkben a kulturális emlékműállítás szándéka, illetve egy virtuális nemzeti irodalmi-művészeti panteon létrehozása – került előtérbe. „A hagyományos családi ősgalériák individuális és az uralkodói képcsarnokok dinasztikus horizontján feltűntek a nemzeti alapon szerveződő közösségek panteonjai, amelyek szakítva a vérségi kötelék tradíciójával immár a szellemi kiválóság és a közösségi szolgálat elvei mentén formálódtak.”³⁸ Így lett az alapvetően magánhasználatra készített s alkalmanként a legbensőségesebb magáncélra használt portréről készült metszet is a Batsányi által kiadott versek címlapelőzéke,³⁹ vagyis a nyilvánosságnak bemutatott reprezentatív arcmás.

A nyilvánosságnak szánt hivatalos képként alakult Batsányi portréjának sorsa is. Füger által festett arcképét az 1820-as években gyerekkori barátjához, Juranics László (1765–1850) értényi plébánoshoz, későbbi pécsi nagypréposthoz küldte el. Juranics és Batsányi gyermekkorukban egy iskolai évet együtt töltöttek, s bár többé soha nem találkoztak, az 1820-as évek elejétől rendszeres levelezés folyt közöttük.⁴⁰ Juranics rendkívül nagyra becsülte Batsányi tehetségét, s rendszeresen támogatta a költőt. Az ő költségén jelent meg például 1835-ben a Füger festménye nyomán Friedrich John által metszett arcképpel illusztrált verseskötet, melyet Batsányi hálából Juranicsnak ajánlott.

Juranics 1822 karácsonyán kelt levelében említést tesz egy Batsányi által ígért arcképről: „Kérlek, hogy mind ezen mind pedig egyéb munkáid kiadásán serénykedj az idő múlik, leg alább hadd maradjon fenn írásaidban dicső neved. A második levelében ígért poémákat nagy óhajattal elvárom, a' Képeddel edgyütt.”⁴¹ Juranics néhány hónappal később a portré megérkezéséről tudósítja a költőt:

„Kedves Barátom!

Vettem e folyó esztendőnek elején költ leveledet és nem sokára Antal testvérem⁴² által a meg ígért képedet: mind az mind pedig ez édes vigasztalásra gerjeszté lelkemet. Oh hányszor nem néztem én képiben azt a kit hajdan gyermek koromban oly hevesen szerettem, annál is inkább a kit most úgy tekintek mint hazám leg jelessebb íróját, mégis úgy tapasztaltam, hogy a szájban orrban homlokban, ha nem is az artzában, hogy még most is az vagy a ki voltál; a hajad még most is tömött, az enyim pedig igen ritkul, noha mégis kopasz egészen nem vagyok.”⁴³ A fenti sorokból nem derül ki egyértelműen, hogy az olajfestményről vagy a Friedrich John által készített rézmetszetről van-e szó, az ugyanebben a levélben olvasható, Kisfaludy Sándorra vonatkozó megjegyzésből azonban inkább az utóbbira következtethetünk: „Megkapta azon nyalából 3 Frantzia könyvekkel együtt, mellyet néki küldöttél munkáira tett észrevételiddel és képeddel; ezeket meg köszönte...”⁴⁴ Batsányi – úgy tűnik – több barátját is megajándékozta rézmetszetű portréjával.

Azt, hogy 1822-ben Juranics egy metszetportrét kaphatott, az is valószínűsíti, hogy 1829 végén kelt levelében már biztosan az olajfestmény megérkezéséről tudósítja Batsányit, a Füger által készített portré tehát csak ekkor érkezett meg hozzá: „A Kép ugyantsak ugy a mint be pakolva volt szerentsessen Érténybe meg érkezet Győrből minden írásokkal, mellyeket Bétsből a küldött Döméhez⁴⁵ utasítottak, még az én levelemmel is. Tehát nem Döme volt az oka, hanem más, hogy oly későn jött Győrbe. A Képnek rámája a pakolásba egy helyen keresztül

szuratott egyéb hiba nem esett benne. Áll (?) most egy kis szobámnak közép falán úgy hogy az ajtot ki nyitván végig látszik minden szobáimon. Már most édes barátom én tégedet gyakorta meg látogatlak és sokszor több ideig állok képed előtt, hogy formádnak igaz mássát szemlélhessem, oly sok ideig egymáshoz nem szerentséltetvén. A Rámából venni észre, hogy már jó ideje készült, én gyanítom hogy talán 1798 táján íratott, írd meg az idejét. Ugy tudok aztán felőled képzelődni én sokkal őszebb vagyok és a homlokomon kevesebb hajam vagyon, de még is egészen nem vagyok kopasz.”⁴⁶ Ezt erősíti meg Juranics egy másik levele is: „A képen bizony az esztendő számát eddig nem vettük észre, pedig mely sok magyar látogatóid vannak most gyakorta én 10 esztendővel előbb gondoltam munkálását és így mindjárt más esztendőben mint utazásod Frantzia Országba. Alig várom, hogy a másik is mellette függjön tudom, hogy az a kedves Gabrielájé leszén.”⁴⁷ A Füger által készített arcképen valóban olvasható a készülés dátuma: 1808, amit ezek szerint Juranics és látogatói nem vettek észre. Figyelemre méltó az a megjegyzés is, hogy az arcképnek sok látogatója van: a portré ezzel mintegy köztes helyet foglalt el a magánszféra és a nyilvános bemutatás között. Bár a kép egy magánlakásban volt, a látogatók tekintetét már a legelső szobába való belépéskor odavonzó elhelyezésével Juranics szinte a lakás szakrális centrumává tette – mint egy múzeum legértékesebb darabját bemutató főhely vagy egy templom oltára.

Batsányi – úgy tűnik – nem csak arra törekedett tudatosan, hogy a hazai irodalmi és kulturális élettel való kapcsolata linzi száműzetésében se szakadjon meg teljesen, hanem arra is, hogy életének, tevékenységének tárgyi emlékei közül is jusson haza valami. Talán sejtette, hogy Linzben maradó hagyatékára bizonytalan sors vár, s amit hazaküld, az biztosabban megőrzi nevét a nemzeti emlékezet számára. Félteve őrzött festett arcképét Juranicsnak küldte el, könyvei egy részét pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárába szándékozott eljuttatni. Az 1830-as évek elején Juranics lemásolta s elküldte neki Horvát Istvánnak, a múzeumi könyvtár őrének levelét, melyben ezt olvashatjuk: „Feltettem azt is mindenkor róla [ti. Batsányiról], hogy hazáján kívül is a Haza Szeretet fő foglalatossága... Szép valóban, hogy haláláról való elmélkedése is egybe vagyon kötve hazája életével s ditsőségével. Így szoktak halni, kik élni tudnak és akik tudják hogy a Hazának a mi halandóságunk mellett is halhatatlannak kell lennie.

Ámbár tehát Batsányi ajándékai lelkeket, mint illet, Szent érzeményekkel tölték el, ámbár hazafiúi áldozatait nálamnál senki nagyobb gonddal őrzeni

7. A Vasárnapi Ujság címlapja, 1894. december 2.

nem fogja... e mellett is még azt gondolom, hogy egyedül Kanonok Úr ismeretes vetekedő magas érzelmei szállíthatják Batsányi ajándékát a magyar Nemzeti Múzeumba. Könyvárosi uton Linszbül Pestre Engenberger [sic!] könyves boltjába tsekély pénzért el lehet azokat küldetni, és én innen leg biztosabban vehetem azokat.”⁴⁸ – mivel a múzeumnak nincs pénze a szállítási költségekre.⁴⁹

Batsányi linzi kéziratos hagyatéka valóban csak a véletlennek köszönheti a megmenekülését. A költő 1845. május 12-én bekövetkezett halálakor linzi hitelezője, akire tartozása fejében – a magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott könyvtára kivételével – ingóságait hagyta, a titkosrendőrségtől félve megkérte Batsányi közeli barátját, Josef Hafner (1799–1891) festőt, hogy gyorsan szállítsa el a megmaradt kéziratosokat, feljegyzéseket, s csak az iratok elvitele után jelentette be a halálhírt a hatóságnak.⁵⁰ Hafner a kéziratosokat 1871-ben mutatta meg az Ausztriában élő Kantz Zsigmond bánya- és erdőtanácsosnak, aki részletes jelentésben számolt be az akadémiának a hagyatékról, majd 1872-ben elküldte azt a Tudós Társaságnak.⁵¹ Kantz nemcsak feldolgozta, kivonatolta az iratokat, leveleket, hanem egy díszes albumot is készített a hagyatékról, melyet

8. Heinrich Füger: Batsányiné Gabriele von Baumberg mint Sappho. Olajfestmény, 1807. Kassa, Vychodoslovenské múzeum (Reprodukció, Papco 2003 nyomán)

9. Efreim Micu-Klein: Gabriele von Baumberg portréja. Olajfestmény, 1791. Kassa, Vychodoslovenské múzeum (Reprodukció, Garas 1955 nyomán)

szintén az akadémiának ajándékozott. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őrzi azokat a fényképeket, melyeket Kantz 1871 őszén Münchenben Batsányi és felesége arcképéről készíttetett.⁵² A vizitkártya méretű (10×6 cm) fotográfiák egyikén a Füger-féle Batsányi-portré Friedrich John által metszett másolatának szűk arc- és mellképkivágata, hátoldalán pedig az „Aus dem photographischen Atelier von A. v. Künsberg, München. Blumenstrasse No. 11.” felirat látható. A Gabriele von Baumberg fiatalkori, 1791-es képmását ábrázoló fotográfiát egy másik müncheni fényképész, Gustav Sölch készítette („Photograph. Artistische Anstalt von Gustav Sölch. München Maximilian Str. No. 4.”).

A két fotográfiával megegyező leltári számon egy harmadik fénykép is található az akadémiai könyvtár kéziratárában,⁵³ mely Batsányi Jánosné Füger által festett arcképét ábrázolja, ennek a hátoldalán azonban nincs jelzés. A Vasárnapi Ujság 1872. június 23-án megjelent számában – mely az arckép reprodukcióját „Egykorú festmény után” megjegyzéssel közli – ezt olvashatjuk a Gabriele von Baumberg életéről szóló írásban: „kinek arcképét, irodalmi hagyományait, levelezéseit közelebbről Kancz és Hafner urak nemes fáradozásából s szíves áldozatkészségéből nyerte meg az összes Batsányi-iratok-

kal együtt akadémiánk.”⁵⁴ Bár a megfogalmazásból nem derül ki egyértelműen, hogy a cikkíró a Kantz által az akadémiának ajándékozott arckép alatt az eredeti festményt vagy a ma is a könyvtár kéziratárában lévő fényképet érti, s a reprodukcióra vonatkozó „Egykorú festmény után” megjegyzés is vonatkozhat mindkettőre, bizonyos, hogy ekkor még csak a két fénykép lehetett Magyarországon.

A Gabriele von Baumberget ábrázoló két festményt (8–9. kép) ugyanis Horváth Balázs (1858–?), a kassai főgimnázium tanára – későbbi igazgatója – 1893 augusztusában „fedezte fel” Linzben. Horváth – mint arról egy 1908-ban Kassán tartott, nyomtatásban is megjelent előadásában beszámolt⁵⁵ – görögországi útjáról hazatérve néhány hetet Linzben töltött, hogy Batsányi életére vonatkozó adatokat keressen. Kutatásai során eljutott Hafner Károly kőfaragó szobrászhoz, Hafner József festőművésznek, Batsányiék egykori barátjának a fiához, akinél több érdekes nyomtatványon és kézíraton kívül megtalálta Batsányiné két olajfestésű arcképét is – az 1791-ben készült lánykorit, illetve a Füger által készített asszonykorit.

Nem tudjuk pontosan, hogy az arcképek mikor és hogyan kerültek Hafnerékhez. Elképzelhető, hogy Batsányi még életében odaajándékozta őket linzi barátjának (bár felesége egyik arcképét – mint

láttuk – Juranitsnak ígérte), de lehet, hogy a képek Batsányi halála után, az iratok gyors elszállításakor kerültek a családhoz, annak ellenére, hogy Josef Hafner erről nem tesz említést részletes beszámolójában: „Sogleich als dieser ehrenwerthe edle Man in meinen Armen starb, eilte ich zum Kaufmann Hafferl, mit der Meldung, daß Batsányi so eben verschieden sei. Hafferl, ein sehr furchtsamer Mensch, bat mich mit aufgehobenen Händen: nehmen Sie nur schnell alle Papiere, Manuscripte, die Briefe, alles was beim Schreibtisch herumliegt, suchen Sie alles durch, daß nichts zurückbleibt, weiß Gott was er geschrieben hat, ich möchte nicht wenn die Speer mit Polizei kommt, daß man etwas findet, und daß ich, mit einem Menschen, welchen man staatsgefährlich hält, in Verbindung stehe; wenn er doch Regierungsfeindliche Aufsätze liegen hätte. Ich lief nach Hause, holte meine Leute, packte so schnell als möglich alles, was ich an Schriften und beschriebenen Büchern beim Schreibtisch fand, sogar alle Zeitungen wo ich einige Marquen sah, manche mit Röthel bezeichnet, viele hundert Stücke Briefe und kleine Zetteln aus der Schublade, alles nahm ich, nichts blieb an Schriften zurück, gepackt in Körbe habe ich alles binnen 2 Stunden in meine Wohnung gebracht, und Kaufmann Hafferl, als Erbe, hat dann beruhigt die Anzeige gemacht, daß der mir unvergeßliche gute edle Batsányi gestorben sei.”⁵⁶ Hafner a költő ingóságainak elárverezésekor nem szerezte meg a képeket, mivel ennek időpontjában nem volt Linzben, pedig – mint szomorúan írja – emlékként meg akarta vásárolni atyai barátja kedvelt fotelét.⁵⁷

Az mindenesetre bizonyos, hogy a képek az 1870-es évek elején Hafneréknél voltak, hiszen Kantz fényképeket készítettett róluk, s az is, hogy a Hafner család megőrizte a két festményt, melyet aztán 1893-ban eladásra kínált Horváth Balázsnak, a kisebbiket 70, a nagyobbikat 200 forintért. Horváth azonban – mivel nem volt pénze megvásárlásukra – levélben Gyulai Pálhoz (1826–1909) fordult, hogy az akadémia vegye meg őket. Az akadémia nemleges válasza után a két kép Hafneréktól kapott fotográfiáját megmutatta Bubics Zsigmond (1821–1907) kassai püspöknek, aki azonnal odaadta a kért összeget Horváthnak, s a két festmény egy hét múlva már Kassán volt. A püspöki palotában található képekről 1894-ben Dr. Nyári Sándor cikket jelentetett meg a Vasárnapi Ujságban, közreadva reprodukciójukat is⁵⁸ (7. kép).

A képek hazakerüléséről egy másik közleményben is olvashatunk: Batsányi és felesége linzi „elhagyott, elfeledett sírját dr. Horváth Balázs a kassai főgimnázium igazgatója találta meg s Bacsányiék egykori szállásadójánál Bacsányi János és neje

tömérek hátrahagyott kéziratával együtt felfedezte Baumberg Gabriellának ama két olajfestésű arcképét is, melyek jelenleg Bubics Zsigmond bókázása révén a kassai múzeum képtárát gazdagítják.”⁵⁹ A reprodukált fiatalkori arckép hátoldalán – olvashatjuk a cikkben – Klein v. Muntii pinxit 1791. felirat található. A cikkíró jegyzetben megemlíti, hogy a „Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum másik képe, mely Bacsányinét 1807-ben mint Sapphót ábrázolja, Füger Frigyes Henrik, a bécsi festészeti akadémia igazgatójának műve. Jelzése: Füger pinx, 1807.”⁶⁰ A Bubics hagyatékából a kassai múzeumba került két Baumberg-portrét a költő életét feldolgozó tanulmányában Berde J. Mária is említi, bár a képeket összekeveri, a leánykori arcképként említve az 1807-ben készült Füger-félét, az asszonykori-ként pedig az 1791-es festményt.⁶¹

Az 1791-ben készült portré – mint láttuk – már a Batsányi-hagyatékot gondozó Kantz Zsigmond figyelmét felkeltette,⁶² s foglalkozott vele a 20. századi hazai szakirodalom is.⁶³ A szlovák Ján Papco 2003-ban megjelent monumentális korszakmonográfiájában azt feltételezte, hogy a festmény szignatúrája egy bécsi portréfestő gúnyneve.⁶⁴ A művész azonosítását a román szakirodalom végezte el: a romániai Munténiából származó Efrem Micu (Efrem Klein) (1760 előtt – 1813 után) volt az arckép festője, aki a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult, s a világi mellett egyházi megbízásokat⁶⁵ is kapott.⁶⁶

A Linzben maradt Batsányi-hagyaték kalandos sorsával ellentétben a Füger-féle Batsányi-portré már 1851-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A múzeum Történelmi Képcsarnokában található 20. század eleji leltárkönyv szerint a kép régi leltári száma Ált. prot. 158. volt, s 1851. augusztus 6-án Juranics László pécsi nagyprépost ajándékként került a gyűjteménybe. Mivel Juranics László 1850-ben meghalt, az arckép feltehetően a hagyatékából jutott a múzeumba. Arra a kérdésre, hogy vajon Batsányi kérte-e meg Juranicsot arra, hogy a képet majd a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza, a nagyprépost egyelőre lappangó végrendelete talán választ adhatna. A kép mindenesetre nem egy családi „ősgalériát” gazdagított, s nem is a jó barát családjában öröklődött tovább a barátságkultusz tárgyasulásként, hanem – mindössze hat évvel a költő halála után – a nemzeti művelődési panteon szerves része, a róla készült rézmetszet révén pedig a Batsányi-ábrázolás napjainkig meghatározó ikonográfiai előzménye lett, annak ellenére, hogy – mint láttuk – Batsányi korában ismert volt a Kininger rajzáról Pfeiffer által készített rézmetszet is. Füger portréjának litografált másolata jelent meg az 1860-as években az Arany János (1817–1882) által szerkesztett *Koszorú* tizenöt író-költő arcképe kö-

zött,⁶⁷ s ezzel az ikonográfiai típussal találkozunk a néhány évvel később, illetve az 1890-es években közölt sajtóillusztrációkon is.⁶⁸

Szinnyei Ferenc 1904-ben megjelent Batsányi-monográfiáját is ennek a portrénak a változata díszítette, ezen a képen azonban – Füger festményétől eltérően – ábrázolásra került a festő könyvet tartó jobb keze is. A reprodukció eredetijének készítője a Füger-féle portrét egy torz, anatómiailag pontatlan kar ábrázolásával egészítette ki. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őriz két darab, Kőrösi József hagyatékából odakerült fényképet, melyek közül az egyik az a műalkotás,⁶⁹ a másikon pedig Gabriele von Baumberg 1791-es lánykori arcképe látható.⁷⁰

A 19. században a nyilvános, közösségi terekbe szánt, az „örökkévalóság” igényével létrehozott arc-

képek célja az volt, hogy követendő példát állítsanak az utókor elé. A közösség „ezúton fejezte ki egy kiemelkedő személyiség előtt köszönetét és tiszteletét, illetve, elhunytá után, így róttá le kegyeletét”.⁷¹ Batsányi saját magát helyezte el ezzel a képpel a nemzeti művelődési panteonba, s tette – leveleiben ki is mondott szándéka szerint – az örökkévalóság részévé. A képpel s az arról készített rézmetszetű reprodukcióval saját maga kanonizációját végezte el, monumentumot, emlékelet állítva a tántoríthatatlan, a jövőbe néző forradalmár költő alakjának, ahogy Kazinczy ösztönösen ráértett erre a képmásnak a haragvó, tragikus Schiller szoborbüsztségéhez való hasonlításával. S ahogy Batsányinak a feleségével közös síremlékén olvasható verse is sugallja: „Die Mitwelt mag neidisch oder undankbar, aber die Nachwelt wird gerecht sein.”⁷²

JEGYZETEK

1 A témához tágabb értelemben vö.: *Róka Jolán*: A vizuális manipuláció szerepe az imázsteremtésben. In: Kiss Balázs szerk.: Politikai kommunikáció. Szöveggyűjtemény. (Rejtjel politológiai könyvek 3.) Budapest 2000, 96–102.

2 Von dem Verdienste des Portraitmalers in einer außerordentlichen Versammlung der k. k. freyen Zeichnung- und Kupferstecherakademie am 23. Septemb. 1768 gelesen von Joseph von Sonnenfels... Wien 1768. Bey Joseph Kurzböck, Universitätsbuchdrucker auf dem Hofe. Idézi (többek közt): *Garas* 1955, 278–279.

3 Olaj, vászon (új vászonra húzva), 68×51 cm. Jelzés jobbra az asztalon: Füger p.[inxit] 1808. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 95.

4 *József Grudl* [Zsávolya Zoltán]: Die Wiener Sappho. Einführung in die Forschung über die Dichterin Gabriele Baumberg. Jahrbuch der ungarischen Germanistik. Budapest–Bonn 1993, 139–152; *Uő.*: „Höchster Geist” und „schönste Seele”. Das Dichterehepaar Baumberg–Batsányi und die Formen des Bonapartismus in der Habsburger Monarchie. In: Antal Mádl und Peter Motzan [Hrsg.]: Schrifsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen. Internationales Symposium Veszprém und Budapest 6–8. November 1995. München 1999, 49–57. [Szövegét l.: TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. No. 7/1999. <http://www.inst.at/trans/7Nr/zsavolya.htm>] Vö.: *Wolfram Seidler*: Gabriele Baumberg (1766–1839), ihr Nachlaß in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. In: István Németh und András Vizkelety [Hrsg.]: Ex libris et manuscriptis. Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte. Budapest 1994, 79–90; Batsányi, Gabriele. In: *Murray G. Hall, Gerhard Renner*: Handbuch der Nachlässe und Sammlungen österreichischer Autoren. Wien–Köln–Weimar 1995, 17–18.

5 „Ja, Er ist es! Er ist’s! – Wer Einmahl Ihn sah, wer nur Einmahl

Sprechen Ihn hörte, der ruft, laut und staunend: ‚Er ist’s!’

Preis dem Künstler! Er stahl Ihm Zug für Zug mit Gewissheit,

Fasste den Geist so in Eins, stellt Ihn so sprechend uns dar,

Dass man zu lesen vermag, an Mund und Stirn und im Auge,

Hoher Beredsamkeit Kraft, Geniusflug und Gefühl. – Seht, wie die Locke sich schmiegt!

Wie, dem Zeichen des Friedens vergleichbar,

Ueber dem forschenden Aug’ freundlich der Bogen sich wölbt!

Jene Furche der Stirn, des stillen Tiefdenkers Gepräge, Mildert sich durch das Gemisch schwärmender Nachtfantasie.

Und der erhabene Stolz! gegründet auf Selbstgefühl, – duldend

Ruhig, und trotzend zugleich jeglicher Laune des Glücks, –

Kalt überlassend der Zeit, was kommt, – in sein eignes Bewusstseyn

Eingehüllet, – den Blick jenseits der Berge gewandt: – Wer erkennt in dem Bild wohl Tibar, am Wasserfall harrend,

Ob nicht von fernher im Thal, Wanderer! dein Fusstritt ertönt?” *Berger* 1995, 218–219.

6 *KazLev* 23. 1960, 52, 5679. levél.

7 *Tacitus* összes művei. Első kötet. Fordította Borzsák István. Budapest 1980, 41–42.

8 *KazLev* 23. 1960, 51, 5679. levél.

9 *KazLev* 23. 1960, 51–52, 5679. levél.

10 *Szabolcsi–Galavics* 1980, 182, 95. katalógustétel – a korábbi irodalom felsorolásával.

- 11 *Révész* 2008, 61–66.
- 12 Batsányi Niedermann által festett képe az 1950-es években került párdarabjával – Gabriele von Baumberg portréjával – együtt a Nemzeti Múzeumba. Vö.: *Garas* 1955, 239; *Rózsa György*: Johann Niedermann magyar vonatkozású arcképei. *Folia Archeologica* 9. 1957, 239; *Rózsa* 1960, 636; *Rózsa György*: Das Dichterehepaar Batsányi–Baumberg in der österreichischen Kunst. *Kunstjahrbuch der Stadt Linz*. Linz 1963, 50; *Rózsa* 1977, 30; *Szabolcsi–Galavics* 1980, 183, 96. katalógustétel.
- 13 *Peregriny János*: A Magyar Nemzeti Múzeum képtárának festményei és grafikai állaga. I. füzet. Budapest 1909, 572; A Történelmi Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstroma. Budapest 1907, 117; A Magyar Történelmi Képcsarnok katalógusa. Budapest 1922, 342. sz.; *Rózsa* 1960, 637–638; *Rózsa* 1963/2, 53; *Rózsa* 1977, 31.
- 14 Olaj, vászon, 68 x 51 cm. Košice, Vychodoslovenské múzeum, ltz.: S 1085. Vö.: *Papco* 2003, 950–951.
- 15 Sz. *Nemes Éva Margit*: Batsányi Párizsban. Találkozás Gabriellával 1810–1811. Budapest 1942, 46. Vö.: „Ma egész nap veled foglalkoztam szívem és elmém csak veled van tele. Itt áll arcképed szemeim előtt és én ébren is érzem szellemednek, nemes lelkednek közellétét. Remélem, te is sokszor érzed az enyémet, legalább akkor, ha Füger mesteri keze által alkotott arcképetem hosszasan, figyelmesen vizsgálod.” *Horánszky* 1907, 255.
- 16 *Horváth* 1908, 39–40.
- 17 *Horánszky* 1907, 230. „Die zwey grossen Portraits von F.[üger] verwahre wohl; und also nimm sie bald in dein Cabinet zurück. Sie sind beyde, wie du es weisst, treffliche Stücke; ob es gleich an äusserer Ähnlichkeit auch hier manches noch fehlen mag. Es können doch auch noch Zeit kommen, wo man dieselben auch in einer anderen Beziehung, und nicht nur als Kunstwerke, schätzen u ehren dürfte. Denn wahrlich nicht alle, die todt sind, werden auch immer und überall ganz begraben u vergessen. Und wir beyde müssen jetzt mehr als je den Muth haben, zu hoffen und unser Gemüth gegen die Ungerechtigkeiten und gehässigen Leidenschaften mächtiger Menschen damit stärken, dass manche bessere und edlere Seele uns einst auch noch im Bilde achten und ehren werde.” OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1315. Batsányi iratok. II. 106r. Vö.: *Rózsa* 1960, 638.
- 18 OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1315. Batsányi iratok. I. 103r. „Lassan berendezkednek, Párisból is megkapják képeik, könyveik, bútoraik maradékait...” – írja Horváth Balázs linzi letelepedésükről. *Horváth* 1908, 42, 49.
- 19 *Berger* 1995, 241.
- 20 *KazLev* XIII. 1903, 84, 2965. levél; *Rózsa* 1960, 639.
- 21 *Rózsa* 1955, 226.
- 22 *Rózsa* 1955, 225; *Rózsa György*: Friedrich John und die Schriftsteller der Aufklärung in Ungarn. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* IV. 1956/1–2, 148–149.
- 23 *KazLev* XIII. 1903, 76, 2965. levél. Vö.: *Rózsa* 1960, 638.
- 24 Theater von *Schiller*. 5. köt. Tübingen. In der J. G. Cotta’schen Buchhandlung. 1807.
- 25 *Schiller*. Nach Danneker’s kolossalem Marmorbild. Rézmetszet. In: *Friedrich Schiller’s sämtliche Werke*. Wien 1810–1811. In Commission bey Anton Doll. Erster Band. Enthält: Theater. Erster Theil. [Theater von *Schiller*. Erster Theil. Die Räuber. Kabale und Liebe.] Wien, 1810. Vö.: *Papp* 2012, 1. kötet, 157, 163, 374, 438.
- 26 OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1315. Batsányi iratok. I. 103r.
- 27 *Újhelyi Dayka Gábor*’ Versei. Öszveszedte ’s kiadta barátja *Kazinczy Ferencz*. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813. Vö.: *Papp* 2012, 1. kötet, 86–93.
- 28 *Báróczy*nak minden munkáji. Újra kiadta *Kazinczy Ferencz*. Első kötet. Pesten, 1813.
- 29 *KazLev* X. 1900, 19, 2272. levél. Vö.: *Révész* 2008, 82.
- 30 Hazai és Külföldi Tudósítások, 1810. I. félév, 195.
- 31 Das Gleimhaus, Halberstadt. Graphiksammlung, Ca 6657. Vö.: *Ute Pott*: Das Jahrhundert der Freundschaft. Johann Wilhelm Ludwig Gleim und seine Zeitgenossen. Ausstellungskatalog Gleimhaus Halberstadt. Göttingen, 2004. (Schriften des Gleimhauses Halberstadt 3.)
- 32 *Ewald Christian von Kleist’s sämtliche Werke* nebst des Dichters Leben aus seinen Briefen an Gleim. Herausgegeben von *Wilhelm Körte*. Neuester Auflage. Zweyter Theil. Wien und Prag, bey Franz Haas, 1804. Vö.: *Papp* 2012, 1. kötet, 333; *Ewald Ch.[ristian] von Kleist’s sämtliche Werke*. Neueste Auflage, Wien 1816. Bey B. Ph. Bauer. Vö.: *Papp* 2012, 1. kötet, 411.
- 33 Ueber Friedrich von Schiller und seine poetischen Werke. Von J. *Schwaldopler*. Leipzig, 1806. In Commission bei A. G. Liebeskind. Vö.: *Papp* 2012, 1. kötet, 343–344.
- 34 Hébe. Zsebkönyv MDCCCXXV. Kiadta *Igaz Sámuel*. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. Vö.: *KazLev* XIX. 1909, 610; *KazLev* XXII. 1927, 508. Újabbán: *Révész Emese*: A „Játékba hozott kép”: Kazinczy képi reprezentációja az 1859-es emlékévkben. <http://www.btm.hu/varmuzeum/kiadvany/tbm/35/04/revesz.pdf>; *Kovács Ida*: A koszorús költő, avagy Kazinczy Ferenc a panteon előcsarnokában. *Kaleidoscope. Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 2. 2011/3, 151; *Papp* 2012, 1. kötet, 437.
- 35 *Keil* 2009, 84–85. kép, 486–487. tétel.
- 36 *Keil* 2009, 376.
- 37 „Jó dolgot teszen ki ezt nem halogatja, hogy képe barátinak megmaradjon, ha a halál kikapná közülünk.” *KazLev* X. 1813, 263, 2390. levél. Vö.: *Buzási Enikő*: A barátság-motívum térhódítása a 18. századi magyar portréfestésben. *Művészettörténeti Értesítő* 33. 1984, 212–236.
- 38 *Révész* 2008, 83.
- 39 *Batsányi János* poétai munkáji. Második, megbővített kiadás. A’ Szerzőnek képével. Budánn, A’ Királyi Universitas’ betüivel. 1835. Címlapelőzők: H: Füger pinx: J: John sc..
- 40 *Gálos* 1933.
- 41 Juranics László levele Batsányi Jánoshoz. 1822. december 25. Értény. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. I. csomó.
- 42 Juranics László öccse, Juranics Antal (1768–1837), 1825-től győri püspök.
- 43 Juranics László levele Batsányi Jánoshoz. 1823. április 26. Értény. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. I. csomó. Vö.: *Gálos* 1933, 322.
- 44 Juranics elküldte Batsányinak Kisfaludy Sándor arcképét. *Gálos* 1933, 318. Batsányi linzi hagyatékának első feldolgozója, Kantz Zsigmond Juranics leveleinek német nyelvű tartalmi kivonatában egy 1823-ban Magyarországra küldött olajfestményt (Öhlgemelde) említ. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. Inhalt Verzeichniss Convolut C.
- 45 Feltehetően Döme Károly (1768–1845) pozsonyi kanonok.

46 Juranics László levele Batsányi Jánoshoz. 1829. december 21. Értény. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. I. csomó.

47 Juranics László levele Batsányi Jánoshoz. 1830. március 8. Értény. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. I. csomó.

48 Juranics László levele Batsányi Jánoshoz. 1832. november 3. Pétsről. MTAK Kézirattár, Magy. Ir. Lev. 152. 4°. C.I.–IV. I. csomó.

49 Batsányi „1121 kötetből álló könyvtárát a Nemzeti Múzeumnak hagyományozta.” *Szinnyei* 1904, 155.

50 A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 6. 1872, 75–77.

51 MTAK Kézirattár, RAL 1287/1872. Vö.: A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 7. 1873, 66–71; *Batsányi János* összes művei. I. Versek. Sajtó alá rend. Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Budapest, 1953. 243–244.; *F. Csanak Dóra*: Kéziratok hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban. Magyar Könyvszemle 116. 2000/3, 335–336.

52 MTAK Kézirattár. K 751/3., K 751/4.

53 MTAK Kézirattár. K 751/5.

54 Vasárnapi Ujság 19. 1872, 25. szám, 301.

55 „Batsányiné két olajfestésű nagy arcképe virágokkal és drapériával díszítve föl volt állítva a felolvasó-teremben, a premontrei főgimnázium tornacsarnokában.” *Horváth* 1908, 3.

56 A levelet közli: *Berger* 1995, 240.

57 A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 6. 1872, 75; *Berger* 1995, 240.

58 Vasárnapi Ujság 41. 1894, 48. szám, 797.

59 *Mihalik J.*[enő]: Baumberg Gabriella arcképe. Muzeumi és Könyvtári Értesítő 3. 1909/2–3. füzet, 146.

60 Uo. 146.

61 *Berde J. Mária*: Bacsányiné Baumberg Gabriella. Erdélyi Múzeum Új folyam VII. 1912/1, 2–54; 1912/2, 105–126; 1912/3, 201–220. A képekről a harmadik közleményben, a 220. oldalon olvashatunk. Berde szerint az 1791-es kép Klein v. Muntii jelzésének Muntius álneve Georg Vinzenz Kiningert rejti. A kép reprodukcióját korábban l.: *Szinnyei* 1904, 101.

62 „... da mir schon früher beifiel, dass Hafner auch ein Jugendbild der Gattin des Batsányi, Öhlgemälde, seit Jahren vernachlässigt besitze, schrieb ich an ihm und erhielt dasselbe laut Frachtbrief-Fragment, wobei im Zollamte der Kopf sehr gefiel, aber der für das alte Bild angesetzte Werth von 30 fl. allgemeine Heiterkeit bewirkte, als ich aber über den so guthmüthigen Sender das Nähere erwähnte, haben mehrere Herren den Namen der Dichterin und des Hafners notirt.

Das Gemälde liess ich etwas auffrischen, und durch die Photographie vervielfältigen, denn es ist wohl sehr interessant, das Bild der Gabrielle Baumberg von der Zeit zu sehen, wo Batsányi diese seltene Frau kennen lernte... [...] Von dem Jugendbilde der Gattin des Batsányi, durch den Künstler Klein von Munti im Jahre 1791 gemahlt, folgen hier 8 Exemplare, vier davon in Rahmen. Eine Unzahl von diesen Bildern, seinen Gruss ans Vaterland sammt Wahlspruch, kann ich mich nicht enthalten, bei

der herzlichen Theilnahme an dem Schicksal dieser edlen poetischen Seelen, mehreren Gönnern und Freunden nach Wien und ins geliebte Vaterland zu senden.” A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 7. 1873, 68–70.

63 „... a Klein von Munti szignatúrát viselő Bacsányiné arcképet behatóbb jellemzés, lágyabb festőiség teszi vonzóvá.” *Garas* 1955, 144; „Klein von Muntii (?) 1791 Bacsányiné, Baumberg Gabriella arcképe, Kassa Múzeum. Kassa Múz. katalógus 1903. 410. l.” Uo. 226, CXIX. kép.

64 „Ein weiteres sehr gutes Bildnis von G. Batsányi in den Sammlungen des Ostslowakischen Museums in Kosice ist auf der Rückseite der Leinwand von dem rätselhaften Klein von Munti (?) bzw. dem Spitznamen (?) eines bedeutenden Wiener Porträtisten signiert (?)” *Papco* 2003, 950. A festmény tehát Batsányiné Füger által festett portréjához hasonlóan a kassai Vychodoslovenské múzeumban található.

65 Pl. Wien, Barbarakirche, 1780 körül.

66 *Mircea Țoca*: Efrem Micu, un precursor de seamă al picturii moderna românești. In: *Civilizația medievală și modernă românească*. Cluj-Napoca 1985, 234–248; *Marius Porumb*: Efrem Micu – „Vestit pictor zugrav”. *Ars Transsilvaniae* X–XI. 2000–2001 [2004], 111–119. A román kutatásokra Jávor Anna hívta fel a figyelmet, l. *Jávor Anna*: „Császári parancsra”. Római katolikus templomok barokk díszítése Erdélyben (18. század). Megjelenés alatt a Budapesti Francia Intézet konferenciakötetében: Henri de Montety szerk.: *Magyar és román vallásos művészet a középkortól napjainkig* (2011. május 26–27.). A szerzőnek szíves köszönettel tartozom a kézirat elolvasásának lehetőségéért.

67 Batsányi János. Ny. Rohn és Grund, Pest. 1865. Magyar költők arcképei XIV. Koszorú. Hetilap a szépirodalom s általános műveltség köréből 3. 1865. február 12. Első félév. 7. szám. Vö.: *Rózsa* 1977, 31; *Révész* 2008, 84, 92.

68 Vasárnapi Ujság 16. 1869, 51. szám, 697; Vasárnapi Ujság 41. 1894, 48. szám, 798.

69 Nem tudjuk – ahogy Rózsa György is írta –, hogy a portré egy régi kép volt-e, vagy a monográfia számára készített új átdolgozás. *Rózsa* 1960, 643.

70 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), Kézirattár, Ms 5254/271–2.

71 *Bicskei Éva*: A nemzeti panteon formálódása. Közgyűlési termek arcképcsarnokai a 19. században. In: *Balogh Margit* szerk.: *Diszciplínakon innen és túl*. Budapest 2007, 165.

72 MTAK Kézirattár. M. Ir. Lev. 4° 142. „Kortársaink irigyek vagy hálátlanok lehetnek, az utókor csak igazságos!” Vasárnapi Ujság 19. 1872, 25. szám, 304; *Horváth* 1908, 51. Úgy tűnik, az utókor remélt elismerése fontos lélekerősítője volt a hazai irodalmi közélettől távol élő, sanyarú körülményei, mellőzöttsége miatt sértett költőnek. „... einmal hörte ich ihn wohl sagen, die Nachwelt soll richten zwischen mir und meinen unbarmherzigen Feinden.” – emlékezett vissza évtizedekkel Batsányi halála után Josef Hafner. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 6. 1872, 75.

- Bence 2010 – Bence Erika: Egy (még) névtelen műfajtypus jelenléte (Márton László, Schein Gábor és Vasagyi Mária regényírásáról). *Forrás* 42. 2010/9, (szeptember) 95–107.
- Berger 1995 – János und Gabriele Batsányi von Friedrich Berger. Ein Dichterehepaar im Linzer Exil. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*. Bd. 140/1. Linz 1995, 205–245.
- Gálos 1933 – Gálos Magda: Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 43. 1933/2, 317–332.
- Garas 1955 – Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest 1955
- Horánszky 1907 – Bacsányi János és kora. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán írta Horánszky Lajos. Budapest 1907
- Horváth 1908 – Bacsányiné. Írta Horváth Balázs dr. főgimn. igazgató. (Felolvasatott a kassai kath. Autonom-kör 1908. évi november 25-iki irodalmi estélyén.) Kassa 1908
- KazLev – Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi Dr. Váczy János. Budapest. I–XXI. kötet. 1890–1911. *Kazinczy Ferencz levelezése*. Közzéteszi Harsányi István. XX. kötet. Budapest 1927. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXIII. kötet. (1927 óta előkerült, kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye.) Közzéteszi: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Budapest 1960
- Keil 2009 – Robert Keil: Heinrich Friedrich Füger. 1751–1818. Nur wenigen ist es vergönnt das Licht der Wahrheit zu sehen. Wien 2009. A Batsányi-portré: Wv. 539. (376. o.), Abb. 83.
- Laban 1905 – Ferdinand Laban: Heinrich Friedrich Füger, der Porträtmaler. Berlin 1905
- Labádi 2003 – Labádi Gergely: Nomen captivi et status: Joannes Batsányi, auctor et poëta. In: *Klasszikus ma-*
- gyar irodalomtörténet – tanulmányok 2003 [szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely]. Budapest 2003, 269–306.
- Nagy 2000 – Nagy Imre: Batsányi János. Új Magyar Irodalmi Lexikon, CD-ROM, 2000
- Papco 2003 – Ján Papco: Rakúsky barok a Slovensko. Nové nálezy, atribúcie. Österreichisches Barock und die Slowakei. Neue Funde, Attributionen. II. Bojnice 2003
- Papp 2012 – Papp Júlia: Könyv és kép a 19. század elején. Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa. Budapest 2012, 1–2. kötet.
- Révész 2008 – Révész Emese: Egy irodalmi kultuszportré nyomában. Ráday Gedeon arcképe az Orpheusban. *Ars Hungarica* 36. 2008/1–2, [2010] 55–92.
- Rózsa 1955 – Rózsa György: Friedrich John és a magyar felvilágosodás írói. *Művészettörténeti Értesítő* IV. 1955/2, 223–229.
- Rózsa 1960 – Rózsa György: Batsányi János képmásai. In: *Batsányi János összes művei*. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. II. Prózai művek. Első kötet. Budapest 1960, 633–643.
- Rózsa 1963 – Rózsa György: Batsányi János egykorú képmásai. In: *Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai*. Összeállította Tarnay Zsuzsanna és Rózsa György. Veszprém 1963, 17–20.
- Rózsa 1977 – Rózsa György: A Történelmi Képcsarnok leg-szebb festményei. Budapest 1977
- Szabolcsi–Galavics 1980 = Szabolcsi Hedvig – Galavics Géza (szerk.): *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Katalógus. Budapest 1980
- Szinnyei 1904 – Dr. Szinnyei Ferencz: Bacsányi János 1763–1845. Budapest 1904

SELF-REPRESENTATION AND CANONIZATION IN THE PORTRAITS OF JÁNOS BATSÁNYI AND GABRIELE VON BAUMBERG

The best known and canonic portraits of the Hungarian poet János Batsányi (1763–1845) and his wife the Austrian poet Gabriele von Baumberg (1766–1839) were painted by the vice director of the Vienna art academy and director of the court gallery, Heinrich Füger (1751–1818) in the first decade of the 19th century. The surviving correspondence of the couple reveals that although formally the two portraits were made for private use, they deemed it important that after their deaths the portraits should become part of collective remembrance and posterity should cherish their memory through these images. The idealized and heroic character of Batsányi's portrait was recognized by the contemporaries, first of all Ferenc Kazinczy (1759–1831), a poet of extraordinary sensitivity to art.

Sympathizing with the ideas of the French revolution and Bonaparte's rule, Batsányi lived in exile in Linz with his wife from 1816. In the late 1820s he sent his portrait home to his childhood friend László Juranics (1765–1850), parish priest of Értény, who hung it in a central place. The priest wrote to Batsányi that the painting had many visitors, which shows that it laid claim to some interim space between the private and public spheres. Presumably by Juranics's last will (whereabouts unknown) the painting was

included in the National Museum, the pantheon of national culture, in 1851, just a few years after Batsányi's death.

Though Batsányi promised his friend to send him his wife's portrait as well, he failed to do so. Her two portraits including the one painted by Füger showing her with the attribute of her vocation, the lyre, were discovered by a teacher from Kassa (Košice), Balázs Horváth (1858–?) in Linz who was searching for the memory of the literary couple. He mediated the portraits to bishop of Kassa Zsigmond Bubits (1821–1905) after whose death they went to the municipal museum. The canonization of the pictures was facilitated by the prints and photo reproductions in several 19th century Hungarian press organs and books.

PAPP Júlia, MTA BTK Művészettörténeti Intézet / Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Art History, pappjulia@arthist.mta.hu

Kulcsszavak: 19. századi portréfestészet, kanonizáció, Batsányi János, Gabriele von Baumberg, Heinrich Füger / *Keywords:* 19th century portraiture, canonization, János Batsányi, Gabriele von Baumberg, Heinrich Füger